

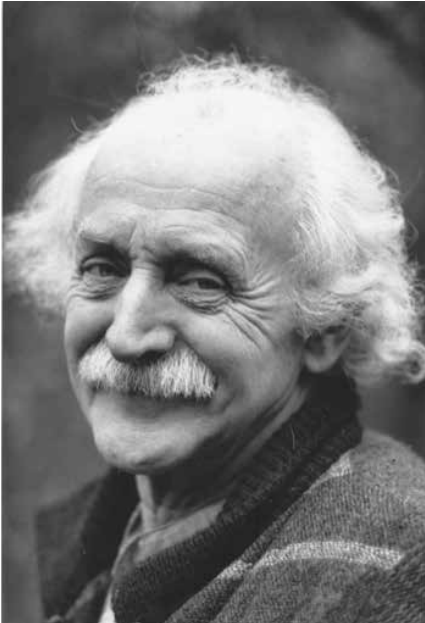
Pleidooi voor nalaten

Curator Anna Carlgren over de nalatenschap van glaskunstenaar Sybren Valkema

Archieven vol waardevolle kunsttechnische en kunsthistorische informatie ontogankelijk in mysterieuze koude donkere depots fascineren en inspireren kunstenaars.

Wat laten we zelf na?

Anna Carlgren

1

Spil in dit artikel is Sybren Valkema (1916-1996), grondlegger van de Europese studioglasbeweging – een kunstrichting die in Nederland meer bekend is onder de benaming ‘vrij glas’. Hij liet een weloverwogen samengesteld en geordend persoonlijk archief na. De inhoud bestaat uit tekeningen, schetsen, recepten, correspondentie, foto's, dia's, films en boeken. De objecten en glasfragmenten die hij verzamelde en bewaarde, noemde hij zijn studiecollectie: fysieke voorbeelden van de technieken die minutieus beschreven en gedocumenteerd zijn.

Vrij Glas

Sybren Valkema formuleerde en lanceerde de pijlers van de vrij glas beweging: vrij en zelfstandig werken met glas. En hij stimuleerde de ontwikkeling door glas te introduceren als beeldend kunstmateriaal en de eerste studio-glas-oven van Europa te bouwen op de Gerrit Rietveld Academie in 1965 (zie afb. 2). Daarmee was de eerste glasafdeling van het Europees kunstonderwijs een feit. Je eigen glas-oven bouwen, het zelf smelten van glas en het zelf blazen, vormden de essentie van de opleiding om vrij en onafhankelijk van een productie-faciliteit te kunnen werken. Of, zoals Sybren Valkema zijn zienswijze formuleerde: '[...] de individuele vrijheid van de man of vrouw, die zich aangetrokken voelt tot het werken met glas. Het zelf kunnen smelten en maken, onafhankelijk van de faciliteiten (en de eisen) van

een glasfabriek, opende een ongekennde mogelijkheid in het gebruik van glas als beeldend materiaal! Ook de warme en koude technieken ontwikkelden zich tegelijkertijd in een wereldwijde openheid.'

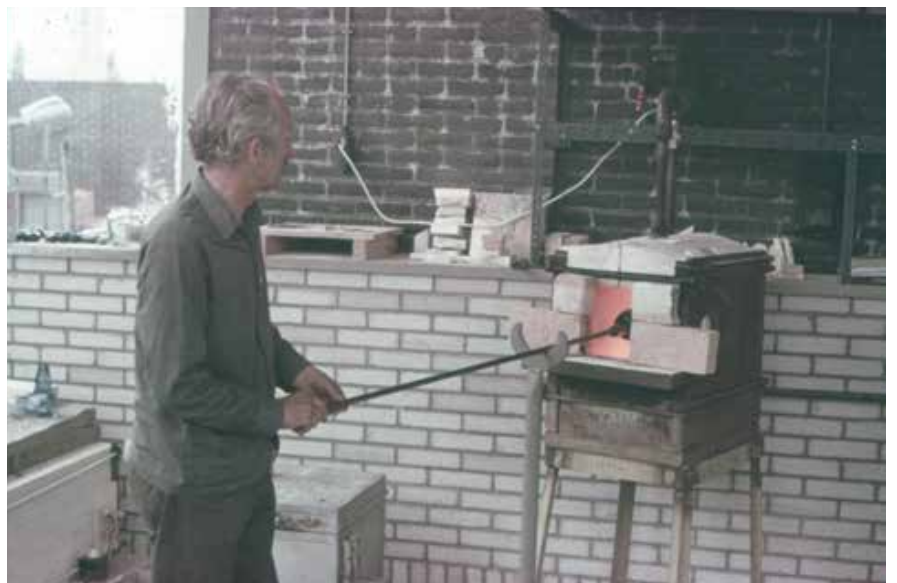
Jamsessies

Inderdaad, de wereldwijde openheid en het vrij delen van informatie over glastechnieken en maakprocessen borgden de belangrijkste ontwikkeling in de glasgeschiedenis na het uitvinden van de blaaspijp. Voor die tijd was er geen informatie vrij beschikbaar over glastechnologie of maakprocessen. De industrie was terughoudend, zelfs geheimzinnig. Kennis van historische literatuur over glastechnologie zoals het beroemde boekwerk *Art de la Verrerie* (De Neri, Kunckel et al. 1752) was er in het begin niet. Om van elkaar te leren, ontmoetten de pioniers van de vrij glas beweging – Harvey Littleton, Dominick Labino en Sybren Valkema – elkaar geregeld en experimenteerden samen in elkaars ateliers. Een soort jamsessies. Ze deelden ook informatie over experimenten en ontdekkingen per post. Nauwkeurige records hiervan zijn terug te vinden in het archief van Sybren Valkema dat gaandeweg zou uitgroeien tot een omvangrijke techniek- en materiaalbibliotheek voor glas.

Blog avant-la lettre

Sybren Valkema was naast zijn docentschap en managementfuncties aan de Gerrit Rietveld

Academie in Amsterdam ook leraar 'aesthetische vorming' aan de Glasschool Leerdam waar hij het curriculum en de inhoud van de lessen bepaalde, maar het zelf blazen was voorbehouden aan de glasblazers. Om het vak aan zijn studenten in Amsterdam over te kunnen dragen, wilde hij zelf leren glasblazen. Clandestien, achter de grote oven in de fabriek, op zaterdag en feestdagen als de directie afwezig was, kreeg hij les van zijn oud-leerlingen. Alle stappen van het glasblazen, van het eerste "grifje keien"^{1,2} en het "duimblazen"³ tot het afwerken op de "pontil"⁴ legde hij minutieus vast in een set geïllustreerde lesaantwijzingen (zie afb. 3). Een glassmeltoven had hij al eerder zelf gebouwd om glas als beeldend materiaal te introduceren op de academie. Tot ver na zijn pensionering bleef Sybren Valkema gegevens verzamelen over glas en allerlei historische maakprocessen om te kunnen doorgeven aan collega's en oud-studenten; hoe maak je glas, waar koop je de materialen, hoe bereik je die hoge temperaturen (1300°C) en heel belangrijk: hoe werk je veilig? Valkema antwoordde iedereen per kerende post, vaak met tips en geïllustreerde instructies (zie afb. 4). Zijn correspondentie over praktische kwesties is wat zijn archief zo uniek en waardevol maakt. Valkema bewaarde ook de uitgaande brieven als klad of doorslag, zo zijn discussies over kunst en techniek per onderwerp te volgen. In zijn geheel is zijn archief welbeschouwd een soort blog of chatroom avant-la lettre met als leidraad: zelf + autonoom = vrij.

2

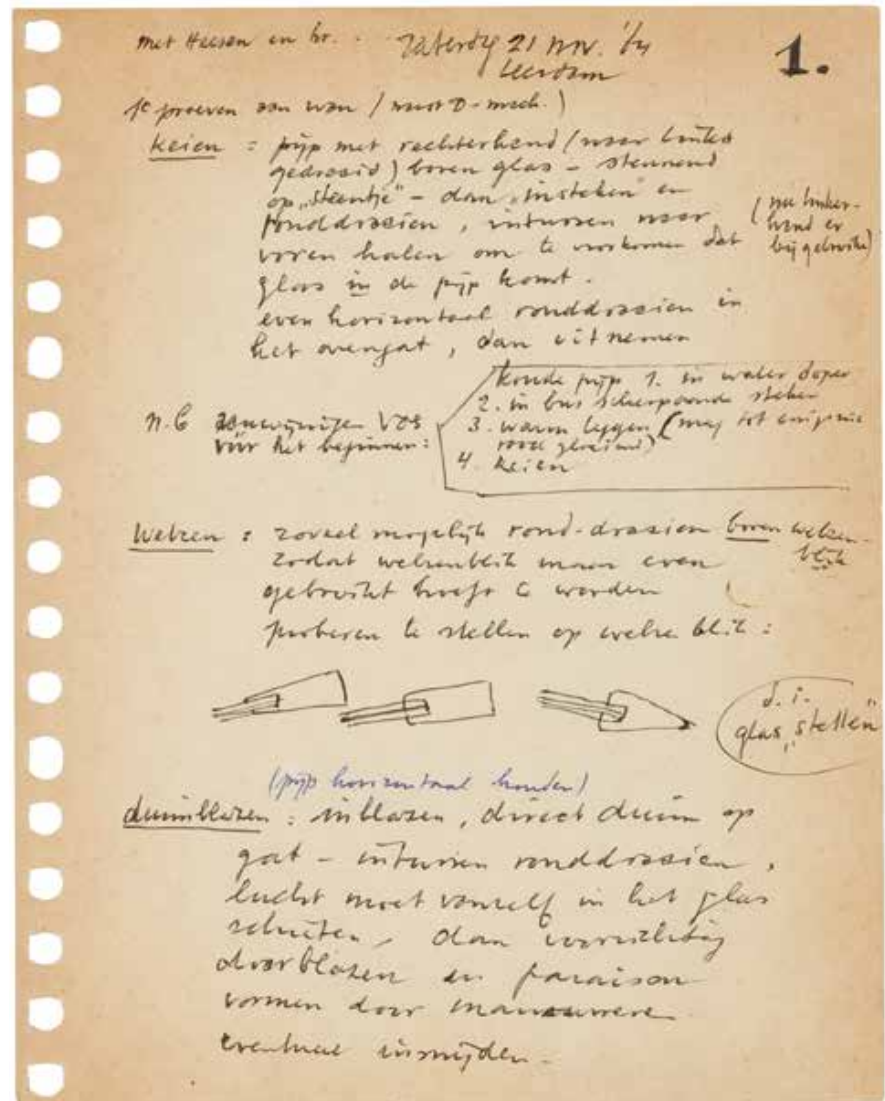
Structuur brengen in een amorf archief

Stichting Vrij Glas werkt al jaren aan de volledige verdiepte ontsluiting van het archief van Sybren Valkema. We willen de archiefstukken niet alleen bewaren en conserveren, onze doelstelling is het genre inspireren en stimuleren. Sybren Valkema nam zijn erfgenamen (en de stichting Vrij Glas) veel werk uit handen doordat zij niet hoefden te selecteren of te decollectioneren. Het archief is door Sybren Valkema zorgvuldig voorgesorteerd, gerubriceerd en gedateerd. Vaak zijn de gedocumenteerde procedés voorzien van nauwkeurig geïllustreerde stap-voor-stapinstructies. Voor zijn eigen werk, een omvangrijk oeuvre, schetste hij voor elk werkstuk een denkbeeldig maakproces vooraf, zoals een regisseur storyboards voorbereidt. Ondanks het voorwerk van de archiefvormer is het archief nog een amorf geheel. Met steun van Metamorfoze – Nationaal programma voor het behoud van het papieren erfgoed, RKD Nederlands Instituut voor Kunstgeschiedenis en het Corning Museum of Glass is het archief nu gerestaureerd, gedigitaliseerd en ontzurd. In de huidige fase waar de stichting Vrij Glas nauw samenwerkt met de Universiteit Utrecht en de Universiteit van Amsterdam worden de digitale bestanden voorzien van vakgerelateerde zoektermen en gekoppeld aan gegevens in andere databases met links naar kunstwerken in museale collecties wereldwijd.

Verval door verzuring

Een ongesorteerd nalatenschap kan een verschrikkelijke belasting zijn voor de erven. Die moeten ziften en bedenken waar alles heen moet om zo op de best mogelijke manier zorg te dragen voor de nalatenschap van een dierbaar iemand. Gelukkig zagen in ons geval ook externe partijen de waarde van het archief van Sybren Valkema dat al langer deel uitmaakt van de kerncollectie vormgeversarchieven bij het RKD.

Ondanks het predicaat *Van Nationale Belang* zijn de fysieke stukken in het archief niet toegankelijk. De documenten zijn te fragiel om te raadplegen. Papierdegradatie en autonoom verval is spontaan ontstaan door de samenstelling van het papier, niet door invloeden van buiten zoals vochtigheidsgraad of temperatuur. Papier op basis van houtcellulose kan uit zichzelf verzuren waarbij het vergeelt en verbrost. Om het archief toegankelijk te maken voor onderzoek moest het worden gedigitaliseerd. Om te kunnen digitaliseren moest het materiaal eerst worden gerestaureerd. Voor toekomstig gebruik van de originelen, bijvoorbeeld voor tentoonstellingen,

3

zijn de documenten ook ontzurd, een procedé dat verder verval kan voorkomen.

Big data en algoritmes

Hoe gebruikte Sybren Valkema en zijn collega's destijds historische bronnen om glashfabricage en onderwijs te innoveren? En hoe kunnen wij de enorme hoeveelheid kunsttechnisch materiaal en onderzoeksgegevens efficiënt koppelen aan objectdocumentatie in museale collecties? Om deze en andere onderzoeksvragen te kunnen beantwoorden gaan glashistorici samen met IT-specialisten algoritmes en gebruiksvriendelijke tools ontwikkelen. Voor dit onderzoekstraject, geleid door professor Sven Dupré, Universiteit Utrecht, zijn fondsen binnen de regeling 'Big Data/Digital Humanities' van NWO (Nederlands Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek) beschikbaar gesteld.

Schaalmodel in Lego

Eén treffend voorbeeld uit het archief is het speciaal geschreven lesprogramma voor de Zweedse Åsa Brandt. In die tijd, eind jaren zestig, mochten

in Zweden alleen mannen met heet glas werken. Daarom kwam ze op voordracht van haar professor Stig Lindberg, die bevriend was met Sybren Valkema, naar Amsterdam.

Geïnspireerd verliet Åsa Brandt maanden later de academie met een op schaal in Lego-blokken nagebouwde glasoven om in haar eigen glaswerkplaats zélf een oven te bouwen en zélf glas te blazen. In de twintig jaar nadien verspreidde zich op vergelijkbare wijze vanuit Amsterdam de kennis over het zelf en onafhankelijk werken met heet glas over heel Europa en ver daarbuiten.

Archiefvormen in de praktijk

Een eigen archief samenstellen is eenvoudig. Een aantal zuurvrije dozen met de opschrift

1 Portretfoto Sybren Valkema (foto: Anna Carlgren).

2 De eerste oven op de Rietveld.

3 Les 1: keien en duimblazen.

Archief - Voornaam - Achternaam tezamen met een inhoudslijst geeft aan wat tot het archief behoort. Zo is het duidelijk wat de archiefvormer wil bewaren.

Tip van de archivaris: Bij het rubriceren en dateren is het handig om metalen onderdelen zoals paperclips, nietjes en metalen binders te verwijderen; ze gaan roesten. Plastic hoezen worden broos of kleverig, elastiekjes verdrogen. Als belangrijke pagina's in boeken, catalogi en tijdschriften gemarkeerd zijn (door strookjes zuurvrij papier) is het duidelijk dat ze tot het archief behoren.

Bij het samenstellen van een persoonlijk archief is het logisch en vernuftig om na te denken over toekomstig gebruik waar bijvoorbeeld technieken en procesbeschrijvingen van de kunstenaar een deel van het tijdrovende materiaalvoorzorg onderzoek overbodig kunnen maken bij restauraties van kunstwerken.

Wat is zuurvrij papier?

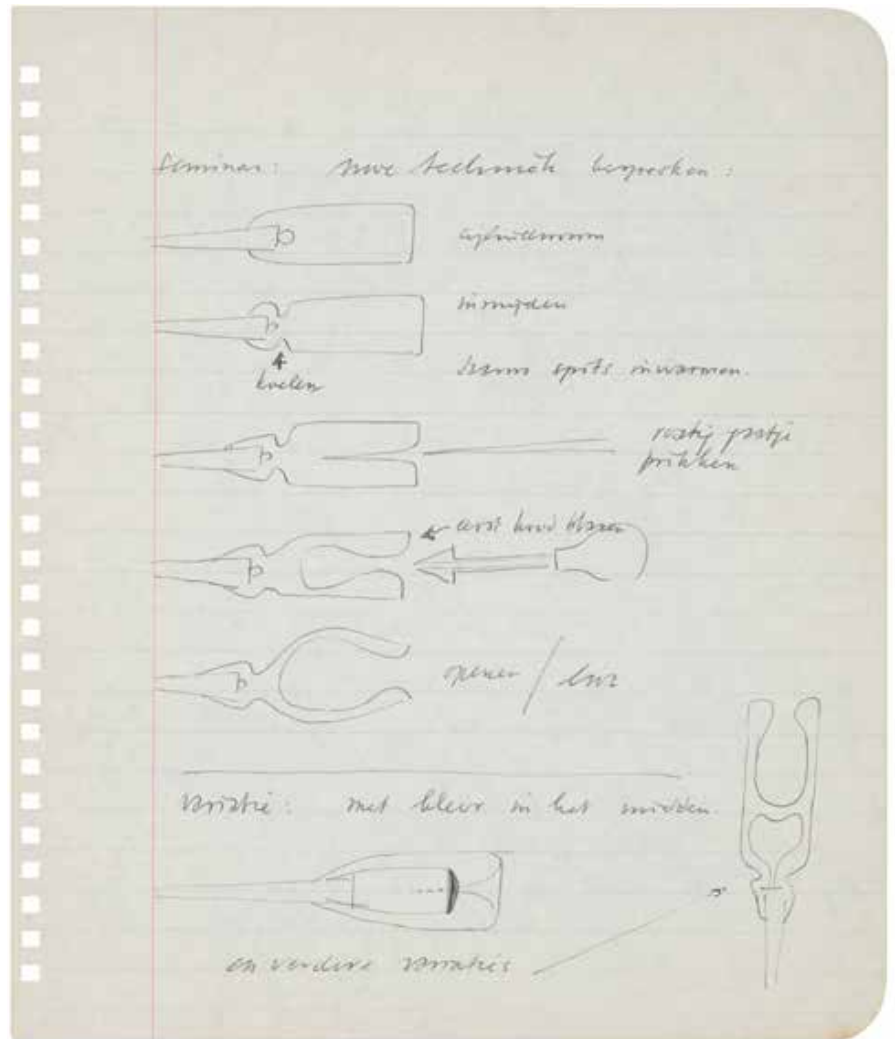
Lompenpapier en papier vervaardigd na 1950, bijvoorbeeld wit printpapier (A4), verzuurt vrijwel niet. Krantenpapier en hergebruikt oud papier daarentegen wel; dat wordt na verloop van tijd zuur, broos en laat vlekken na op andere originele (zie afb. 5). Daarom is het raadzaam om krantenknipsels in aparte folders of dozen op te slaan. De meeste mensen die professioneel werkzaam zijn met archiefbehoud en archiefonderzoek vinden wellicht het vraagstuk aangaande toekomstig gebruik overbodig. Als kunstenaar en archiefonderzoeker vind ik zelf dat een professioneel werkzame kunstenaar wel verteld moet worden waarom zij de tijd moet nemen om zorg te dragen voor de eigen nalatenschap. Voor onderzoek en beschouwingen is een voorbeeldig gerubriceerde en gedateerde nalatenschap een ware schat. Wie wil niet in lengte van dagen juist worden geciteerd? Het is moeilijk om je voor te stellen dat een weldenkend iemand het anders ziet en ervan wegloupt.

Laat het na, laat het niet na

Het is belangrijk te concluderen dat een weloverwogen en ordentelijk nagelaten archief schitterend is om mee te werken, daarbij is het fantastisch om historische parels – historische technieken inzake het Archief Sybren Valkema – kenbaar en aanwendbaar te maken voor collega's en geïnteresseerden.

Anna Carlgren is kunstenaar, medeoprichter van de Stichting Vrij Glas en curator van het Archief Sybren Valkema. Daarnaast is zij promovendus Geesteswetenschappen bij het Onderzoeksinstituut voor Geschiedenis en Kunstgeschiedenis en geassocieerd onderzoeker bij het RKD-Nederlands Instituut voor Kunstgeschiedenis.

Bron: <http://www.vrijglas.nl/lexicon.php>

4

5

Project: Archief Sybren Valkema.

Organisatie: Universiteit Utrecht, Universiteit van Amsterdam, RKD-Nederlands Instituut voor Kunstgeschiedenis, Corning Museum of Glass New York, Stichting Vrij Glas.

Hoofdfinanciers: NWO Nederlands Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek, Metamorfoze Nationaal programma voor het behoud van het papieren erfgoed, Corning Museum of Glass New York, Stichting Vrij Glas, gemeente Zaanstad, RKD-Nederlands Instituut voor Kunstgeschiedenis en het Ministerie van Cultuur in Zweden.

Noten

- 1 Keien: glas uit de oven halen.
- 2 Grifje: een plukje glas.
- 3 Duimblazen: een techniek om het blazen van de eerste bel te vergemakkelijken; een pufje lucht wordt ingeblazen in de blaaspip waarna de pijp direct wordt afgesloten door de duim, door de hitte zet de lucht uit en die kan nergens anders heen dan in het hete glas dat zo wordt uitgeblazen.
- 4 Pontil: een massief ijzeren staaf om glas mee te keien uit de oven.
- 4 **Schets voor seminar nieuwe techniek: perslucht.**
- 5 **Voorbeelden van zuur papier en vlekken.**